

KRISTIJONO DONELAIČIO TEMA JOHANNESO BOBROWSKIO ROMANE LIETUVIŠKI FORTEPIJONAI IR HEINZO-JÜRGENO ZIERKE'S NOVELĖSE

Aurelija Mykolaitytė

Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių literatūros katedros docentė

Straipsnyje gilinamasi į Kristijono Donelaičio recepciją vokiečių literatūroje, bandant naujai pažvelgti į XX amžiaus antrosios pusės tekstus. Siekiama atpažinti tas reikšmes, kurios vokiečių autorių Johanneso Bobrowskio ir Heinzo-Jürgeno Zierke's kūrinuose labiausiai aktualizuoja, perteikia probleminį K. Donelaičio suvokimą. Stebima, kaip kinta semantiniai laukai, kaip kuriamas santykis su Mažosios Lietuvos erdvėlaikiu, kuris tampa svarbus ir šiuolaikiniams vokiečių rašytojams.

Įvadinės pastabos

„Vokiečiai Donelaitį menkai tepažįsta, nors jis yra svarbus Prūsijos kultūros istorijoje“¹, – rašė germanistė Sigita Barniškienė žurnale *Annaberger Annalen* 2001 m. Kita vokiečių literatūros tyrinėtoja Alina Kuzborska nurodo, kad nors vokiečių skaitiniuose nėra Kristijono Donelaičio tekstų, tačiau literatūrologams jį primena du autoriai: pirmiausia Johannesas Bobrowskis savo romanu *Lietuviški fortepijonai*, o paskui ir Heinzas-Jürgenas Zierke novelėmis, kurių protagonistas yra K. Donelaitis². Taigi jau ne senųjų filologų teks-

tai, o XX a. literatūra tampa K. Donelaičio kūrybos liudytoja. Justinas Marcinkevičius, kuriam teko asmeniškai bendrauti su J. Bobrowskiu, taip rašė: „Galbūt jo misija po Herderio ir buvo antrą sykį priminti Vokietijai ir pasauliui apie mus. Ir tikrai, su Bobrowskiu prasidėjo susidomėjimas lietuvių kultūra.“³ Kita vertus, H.-J. Zierke's novelių publikavimo istorija liudija, kad kūriniai yra tik iš dalies skirti vokiečių auditorijai: vienintelė novelė „Šventas Tolminkiemio rytas“ buvo paskelbta moksliniame žurnale *Annaberger Annalen* 1998 m., kitos pasirodė tik lietuviškais vertimais. Leonas Stepanauskas knygos pabaigos straipsnyje retoriškai klausia: „O gal Heinzo Jürgeno Zierkės kūrinium – šiuo Donelaičio novelių ciklu – užsklendžiama

¹ Sigita Barniškienė, „Donelaitis und Tielo – zwei Beispiele von Koexistenz der Literaturen in Ostpreussen“, *Annaberger Annalen*, Jahrbuch über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen 9, 2001, 248.

² Alina Kuzborska, „Eine doppelte Rezeption: Christian Donalitus versus Kristijonas Donelaitis“, Jens Stüben (Hg.), *Ostpreussen-Westpreussen-Danzig. Eine historische Literaturlandschaft*, Oldenburg: Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 2007, 271.

³ Justinas Marcinkevičius, „Iš tolo priartėjęs“, *Verta dėti vilčių ir nuoširdžiai bandyti*, Mokslinės konferencijos medžiaga, Vilniaus universiteto leidykla, 1993, 7.

ir visa sviri dvidešimtojo amžiaus vokiečių donelaitika?..⁴

Skaitant vokiečių tyrinėtojų tekstus apie J. Bobrowskį susidaro įspūdis, kad K. Donelaičio tema apeinama akcentuojant kitus dalykus: orientuojamasi į teksto komponavimo principus – kaip Marios Behre tyrinėjimuose, gilinamasi į politinius-istorinius kontekstus – kaip tai daro Jochenas Meyeris, kurio tekstas, beje, dar labai stipriai paveiktas sovietinių stereotipų. Pavyzdžiui, rašoma, kad Lietuva buvusi autoritarinė valstybė, kuriai vadovavęs Augustinas Voldemaras, o voldemarininkai karo metais esą kolaboravęsi su hitlerininkais ir prisidėję prie žydų žudynių⁵; koncentruojamasi į tas teksto detales, kurios padėtų demaskuoti lietuvių šovinizmą, ir visiškai nekalbama apie vieną svarbų politinį personažą – Noimaną, kuris J. Bobrowskio tekste pasirodo gana dažnai. Lietuvių tyrinėtojai, priešingai, K. Donelaičio temai skyrė didžiulį dėmesį – šį aspektą yra aptaręs Antanas Masionis, išsamiai studijavusi Regina Sinkevičienė, iševivijoje – Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis ir Kristina Brazaitis. Šiame straipsnyje siekiu ne kartoti ankstesnių tyrinėtojų mintis, o labiausiai susitelkti į K. Donelaičio temos plėtotę: kaip šio lietuvių klasiko paveikslas kuriamas vieno ir kito vokiečių rašytojo tekstuose.

Kompozicinė K. Donelaičio temos plėtotė: konfliktinės situacijos Lietuviškuose fortepionuose

Pagal J. Bobrowskio romaną *Lietuviški fortepionai* Jonas Jurašas 1990 m. sukū-

⁴ Leonas Stepanauskas, „Kaip augo Donelaičio novelių medis“, Heinz-Jürgen Zierke, *Ana Regina važiuoja į miestą. Novelės apie Donelaitį*, Kaunas: Santara, 1998, 100.

⁵ Jochen Meyer, „Nachwort“, Johannes Bobrowski, *Litauische Claviere*, Stuttgart: Reclam, 2009, 127.

rė spektaklį „Smėlio klavyrai“, išryškindamas šio teksto dramatinę principą. Iš viso tekstą sudaro 9 skyriai, kurių kiekvieną galima būtų laikyti savarankiška scena, atskleidžiančia tam tikrą dramatinę K. Donelaičio gyvenimo ir kūrybos aspektą, konfliktinę situaciją. Pabandykime pasekti šį dramatinį vyksmą, kad galėtume suvokti, kaip plėtojama K. Donelaičio tema.

Pačioje romano pradžioje dar nieko tiesiogiai nepasakoma apie K. Donelaitį, kalbama užuominomis: du Tilžės gyventojai, vokiečių muzikas Gavėnas ir profesorius Fogtas, ketina kurti operą pavadinimu „Būrų dainius“, įvardijamos vietos – Lazdynėliai, Karaliaučius, Stalupėnai, Tolminkiemis. Pirmoji citata, kurioje minima K. Donelaičio pavardė, iš karto nurodo į kultūrinę prieštarą: „[...] šios operos centrinė figūra – lietuvių poetas Christianas Donalicijus, teisingiau Kristijonas Donelaitis [...]“.⁶ Pavardės formos liudija vokiečių ir lietuvių santykį su *Metų* autoriumi: J. Bobrowskis lakoniškai perteikia skirtingas recepcijos linkmes, kurios turi savo istoriją⁷. K. Donelaičio tema plėtojama užsimenant apie *Metus*, kurie skaitomi pagal vokiečių tyrinėtojų nuorodas – nuo „Rudens gėrybių“, taigi vadovaujantis vokiškąja kultūrine tradicija. Kontekstu šiai įžanginei K. Donelaičio temos plėtotei tampa 1936 metų įvykiai, tiesiogiai vaizduojant nacių režimo stiprėjimą, lietuvių niekinimą, smurtą prieš žydus. Tautinės prieštaros skleidžiasi pasakojimu apie šeš-

⁶ Johannesas Bobrowskis, *Levino malūnas. Lietuviški fortepionai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, 244–245.

⁷ Tai išsamiai aptaria Alina Kuzborska straipsnyje „Eine doppelte Rezeption: Christian Donalitus versus Kristijonas Donelaitis“, *Ostpreussen-Westpreussen-Danzig. Eine historische Literaturlandschaft*, München: R. Oldenbourg Verlag, 2007, 259–284.

tadieninę operos kūrėjų iškylą iš Tilžės į Vilkyškius: Elizato sumušimas, pokalbiai traukinyje nurodo į nacionalistų aroganciją. Tuo tarpu kultūros žmonių kūrybinės pastangos parodomos kaip atsvara stiprėjančiai nacių ideologijai: vokiečių muzikas Gavėnas ir profesorius Fogtas gilinasi į daugiakultūrę tradiciją ir atranda K. Donelaičių – galimą kultūrinį atsaką politiniam vienpusiškumui. Taigi jau pačioje ekspozicijoje K. Donelaičio tema apima ne tik kultūrinių nuostatų įvairovę, bet ir politinę įtampą.

Kitame skyriuje toliau tęsiama operos kūrimo tema, siekiama apibūdinti įvairiapusę K. Donelaičio asmenybę: jis rašė ir lietuviškai, ir vokiškai, ir lotyniškai. Pagrindinis dramatis motyvas – dviejų skirtingų pasaulių susidūrimas. Lietuvio mokytojo Počkos, pas kurį atvyksta operos kūrėjai, kambario su Mikalojaus Konstantino Čiurlionio karaliais ir kryžiais erdvė priešpastatoma smuklės kaip svaiginimosi nacionalizmo idėjomis erdvei, kurios centrinė figūra – Noimanas iš Klaipėdos. Taigi kuriama lietuvių dvasinės kultūros ir vokiečių politinės retorikos, suvedamos į dvi tezes: „Nacionalinė gėda“ arba „Vokietijos garbė“⁸, priešstata. Kartu parodoma, kad net ir kultūros žmonės yra nelengvai susikalbantys: „vertimo kalba kitaip skamba ir ritmas, atrodo, kliūva“⁹. Taigi atskleidžiamos ne tik aštrios tautinės ir politinės priešpriešos, bet ir apskritai iškeliamos skirtingų kultūrų neišverčiamumo, sudėtingumo priartėti prie kito pasaulio problemos.

Dramatinė įtampa stiprėja parodant, kurlink vystosi abi šios – kūrybinio bendradarbiavimo ir politinio susipriešinimo galios. III skyriuje aprašoma pirmoji Poč-

kos vizija, jo gebėjimas įsikūnyti į studijų metų K. Donelaičių: „Viename salos gale stovi keturkampis bokštas ir netoli nuo ten skliautiniai vartai, o per beturčių bendrabučio aikštę patenki į Collegium Albertinum. Ten gyvenau su savo bičiuliu Šperberiu viename kambary, Lietuviškos fundacijos lėšomis, mes maitinomės, kaip sakoma, bendroj valgykloj.“¹⁰ Kūrybos žmonės geba susikalbėti, ir toks jų susipratimas suvokiamas kaip gelminis: „Pasilik pas mus, kalba be lūpų. Pasilik pas mus, girdėti be ausų.“¹¹ Šiam kultūrinės atminties pjūviui priešpastatomas kitas, tamsusis neapykantos įspaudas, susijęs su vokiečių nusikaltimais, kurie tęsiasi nuo vokiečių riterių laikų: Jozupeitas nužudomas ten, kur „tarp 1360 ir 1417 m. stovėjo ordino tvirtovė“¹². Rašytojas tiksliai įvardija nusikaltimo vietą ir datą, kartu sugestijuoja, kad šis įvykis atliepia tai, kas atsitiko prieš šimtmečius. Dramatis veiksmas plėtojamas per prieštaras, kurios atskleidžia egzistuojantį dualų, gėrio ir blogio, pasaulį.

Tolimesniuose skyriuose, IV, V ir VI, skverbiamasi gilyn į Mažosios Lietuvos kultūrą, į *Metus*, kurie inspiruoja įvairiausiems apmąstymams: paveikslas Vilkyškių bažnyčioje profesorių Fogtą verčia galvoti apie sukilimą Sambijoje 1535 metais, valdančiųjų ir valdinių santykius, kuriuos analizavo ir K. Donelaitis. J. Bobrowskis parodo, kokios skirtingos gali būti nuostatos apie kultūrinę vokiečių misiją: profesorius Fogtas suvokia tęsiantis seną kultūrinę vokiečių tradiciją, lietuvių žurnalistas Šalūga ją pavadina tautotyros muziejumi, įvardydamas pavojų: „O gal pats svarbumas visai kitur, gal buvo galvojama

⁸ Ten pat, 266.

⁹ Ten pat, 265.

¹⁰ Ten pat, 283.

¹¹ Ten pat, 285.

¹² Ten pat, 293.

apie Lietuvos integraciją, taip sakant, jos likvidavimą.¹³ Kita vertus, toks pats pavojus pamatomas ir lietuvių kultūroje: tik šįkart jau ne lietuvis Šalūga, o vokietis Fogtas išsako abejonės žodžius: „Jūs tai skaitysit ir saugosit. Bus kaip nebuve.“¹⁴ Taigi iškeliamas klausimas, kiek apskritai kultūros tradicija gali būti gyva, o kiek tampa muziejine. Operos kūrėjai, mąstydami apie K. Donelaitį, siekia išvengti šio muziejiškumo: „Mane jaudina, – Fogtas kalba lėtai, lyg turėtų kiekvieną žodį gerai apgalvoti, – mane jaudina gyvenimas: aš nežinau, ar jis gali būti pavyzdingas, gal ne, veikiausiai ne: gyvenimas kaimo klebono, lietuviškas Prūsijos kaimas, vyras su vokišku išsimokslinimu, – ir jis vartoja tokią kalbą, anuomet, savo kūrinuose, kuri jo veikalų poveikį gali nebent tik riboti. O gal jis galvojo – ar galėjo galvoti – kad jo būrai jį skaitys, kas gi kitas?“¹⁵ Nuo K. Donelaičio iškart einama prie pačių operos kūrėjų, jų darbo, kurį gali palaikyti tik tokia pat netvirta viltis: „Kas gi ją norės statyti?“¹⁶ Romane netrūksta citatų, pavyzdžiui, apie dėkingus gyvulius ar sugyvulėjusius žmones, į kuriuos K. Donelaitis kreipiasi šurkščiai: „Kiaule“¹⁷. Visi šie intertekstai tampa nuorodomis ne tik į K. Donelaičio laikus, bet ir į XX amžių: „Kad jie visi dar gyvi: ir Pelėda, ir slampinėtojas Slunkius, ir plepys Bleberis, ir kreivanosis Šlapjurgis, kaip jie šmėklinėja Donelaičio „Metuose““¹⁸. J. Bobrowskis, plėtodamas kultūrinę tematiką, neužmiršta ir politinio konteksto, atskleidžia terpę, kurioje veikia nacistai: parodo pačių lie-

tuvninkų silpnybes, vergišką prisitaikymą prie tų, kurie demonstruoja galią. Iš esmės J. Bobrowskis, kaip ir K. Donelaitis, neidealizuoja Mažosios Lietuvos žmonių. Tai, kas stebint mėgėjišką šventės vaidinimą atrodė tik juokinga – skambus lietuvininkų puolimas ant kelių prieš karalienę Luizę, – vėliau tampa tragiška: visi bijo tapti mirtimi pasibaigusio įvykio liudininkais, apsimeta nieko nematę.

Paskutiniai skyriai bene labiausiai metaforiškai, bet kartu ir tiesiogiai paremti K. Donelaičio biografija ir *Metų* vaizdiniais. Akcentuojamas nakties metas, tamsa, tačiau kažkur įžiūrima pašvaistė. Šitokioje aplinkoje lietuvių mokytojo Poškos vizijose vėl pasirodo kunigas K. Donelaitis, jau savo tarnystės metais, kartu su jaunystės draugu Šperberiu, kuriam perduoda *Metų* nuorašą. Parinktoji citata iš *Metų* liudija, kad greičiau perduodamas ne tekstas, o pats rūpestis žmonėmis: „Juk jau, kas tik nor, tas būrišką nabagėlį / Stumdo šen ir ten, nei kokį šunį nevertą.“¹⁹ Romane ištiesai perteikiama gana ilga teksto atkarpa, 17 eilučių, apie amstroto šykštumą primenant visų, ponų ir būrų, tą pačią žmogišką prigimtį ir būsiantį Dievo teismą. Tokia *Metų* ištrauka galbūt siekiama liudyti K. Donelaičio gebėjimą žvelgti į gyvenimą iš krikščionio perspektyvos, kuri buvo svarbi ir pačiam J. Bobrowskiui – tai įsisąmoninta krikščionio misija: „Tai, broleliai, tai visa šio svieta malonė! / Tiek nusipelnom, kad viernai atliekame slūžbą!“²⁰

Nuo krikščioniškos tarnystės temos einama prie rašymo refleksijos, rašytojo misijos kurti gyvenimą: „Bet kad laimėtume ką nors šiuo aprašymu, kuris tokios

¹³ Ten pat, 307.

¹⁴ Ten pat, 312.

¹⁵ Ten pat, 309.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat, 326.

¹⁸ Ten pat, 323.

¹⁹ Ten pat, 337.

²⁰ Ten pat, 336.

formos tiesiog niekam nedera, mes jį apgyvendinsime, įkurdinsime žmones, nes ir gražiausia vieta be žmonių yra pasibaisėtina dykvietė, baisesnė už pragarą [...].²¹ Vaizduojama bendruomenė, kuri švenčia vestuves kartu su savo kunigu Kristijonu ir jo žmona Ana Regina. J. Bobrowskiui rūpi atskleisti džiaugsmingą šurmulį, vestuvių kalbas, aprašyti netikėtų svečių – Slunkiaus ir Pelėdos – pasirodymą. Kartu išlaikomas ir visa ko sąlygiškumas: „Mes norėjome apgyvendinti kaimą, kuris buvo aprašytas, tačiau liko negyvas, apgyvendinti jį tinkamais žmonėmis, o dar vis tebesame tame viename kambary.“²² Taip kalbama apie patį rašymo apie K. Donelaičių sunkumą: šis metatekstas atskleidžia rašto nuostolius.

IX skyrius – romano pabaiga – generuoja didžiausią dramatinę įtampą, kuri perteikiama muzikine simbolika – kalbant apie pianinų derinimą:

Ką man sakyti? Kad derinimas jau nuolat aukštėjo paskutiniaisiais metais? Naujas skonis, tokia mada.

Kad aš jau gana aukštai suderinau, daugiau kaip per visą toną aukščiau, negu pirma buvo įprasta?

Kad būčiau galėjęs tą numatyti, darydamas rėmus? Nes jei aukštinsi dabar, – ar rėmai išlaikys įtampą?²³

Trijų kunigų, tarp kurių yra ir K. Donelaitis, grojimo scena susiejama su mokytojo Počkos kritimu nuo bokšto, žemės vėsos pojūčiu ir atrastą tiesą, kuria baigiamas romanas: „Pašaukti, čionai. Kur mes.“²⁴ Visas tekstas liudija ėjimą prie šios pabaigos ištarmės, įsipareigojimo savo vietai ir

laikui. Muzikinės nuorodos J. Bobrowskiui padėjo perteikti kūrybinės misijos sudėtingumą, pastangas atrasti vidinę dermę su savo aplinka.

Galima pastebėti, kad romane biografiškumas nuosekliai užleidžia vietą K. Donelaičio kūrybai ir jo rūpesčio žmonėmis, krikščioniškos tarnystės įsipareigojimo problematikai. Paskutiniai romano skyriai yra labiausiai persmelkti poetinės simbolikos: varijuojama tokiais įvaizdžiais kaip tamsa ir šviesa, aukštis ir gelmė, dangus ir žemė. Biografinė drama virsta misterija, turinčia universalumo matmenį, susiejanti praeitį, dabartį ir ateitį, skirtingas erdves ir juose gyvenančius žmones. Tekstas tampa daugiasluoksnius, sunkiai pasiduodantis vienareikšmėms interpretacijoms. Perfrazuojant K. Donelaičio žodžius: „Aš mirsiu. Kas bus tada?“²⁵, arba kitoje vietoje: „Kai aš numirsiu, kas bus tada?“²⁶, romano pradžioje ir pabaigoje pakartojant K. Donelaičio atodūsi: „Ak, kad dar aš galėčiau gaminti barometrus!“²⁷ ir „Kad dar galėčiau daryti barometrus...“²⁸ – išryškintamas egzistencinis matmuo, žmogaus gyvenimo prasmės klausimas.

Kūrėjo drama: menininko pašaukimo problemos

Romaną galima būtų pavadinti kūrėjo drama: siekiama įsipareigoti savo vietai ir laikui, tačiau suvokiamas ir galimybių ribotumas, kūrybai nepalanki tikrovė. Pirmiausia tai parodoma per K. Donelaičio paveikslą. Kaip matyti iš konfliktinių situacijų aptarimo, K. Donelaitis suvokia-

²¹ Ten pat, 341.

²² Ten pat, 347.

²³ Ten pat, 352.

²⁴ Ten pat, 353.

²⁵ Ten pat, 265.

²⁶ Ten pat, 346.

²⁷ Ten pat, 244.

²⁸ Ten pat, 351.

mas kaip turintis vokišką išsimokslinimą, bet pasirinkęs rašymą kalba, kuri neturi literatūrinės tradicijos, taigi ir skaitytojų. Toks apsisprendimas paremtas vien viltimi, apie kurią daug kalbama J. Bobrowskio tekste. Kita vertus, teksto perdavimas jaunystės draugui Šperberiu liudija dialogo troškimą, norą būti suprastam, nors kieno perskaitytam: „Galbūt jo prakilnybė Šperberis norės pasiimti nuorašą? Čia guli tie puslapiai, jau šimtai, Šperberis, juk būtų gerai, jau dėl tavęs jie.“²⁹

Abejonės dėl kūrybos neapleidžia ir Fogto su Gavėnu, vokiečių menininkų, kurie tęsia Šperberio dialogą su K. Donelaičiu savojo laiko iššūkių kontekste. Abu menininkai labai nuoširdžiai įsitraukia į operos kūrimą, tačiau bijosi, kad ji netaptų negyvu monologu: „Arijomis nieko gero nepasieksi, jos pavirstų vagneriškais monologais.“³⁰ Paviršutiniškos kūrybos pavyzdžiu tampa iškilminga pjesė apie karalienę Luizą, kuriai romane skiriamas nemažas dėmesys. Ją aprašant akivaizdžiai pasišaipoma: „O karalienė vaidinimo taip sujaudinta, gal net sugraudinta, kad iš tikrųjų rauda, o nuo to jai nosis raudonuoja, tai poniai Frélich; visas kaimas tą žino.“³¹ Trumpai užsimenama ir apie spektaklį, skirtą Vytautui, kurią Storastas, pjesės autorius, romane taip apibūdina: „[...] man labiau rūpėjo likimo drama negu iškilminga pjesė.“³² Fogtas šios pjesės sceninį variantą įvertina kaip „labai įspūdingą“³³, tačiau Počkai toks grėžimasis į istoriją yra

tik negyva praeitis: „[...] mintyse daugiau su gyvu jam Donelaičiu negu su mirusiu Vytautu.“³⁴ Taigi keliamas klausimas, kodėl kūryba yra gyvybinga, galinti turėti atsaką žmogaus vidiniame pasaulyje. Fogtas ir Gavėnas nėra kabinetiniai autoriai: abu įsitraukia į gyvenimo tapsmą, yra kelyje, kuris ženklina ne tiek geografinius atstumus nuo Tilžės iki Vilkyškių ir Bitėnų, kiek dvasinius ieškojimus bandant užmegzti dialogą.

Tuo dialogiškuoju kūrėju yra ir pats J. Bobrowskis, sąmoningai siekiantis kalbėti apie tai, kas likę už vokiečių kultūros akiračio ribų, taigi bandantis įveikti pačios vokiečių kultūros monologiškumą. „Dabar aš norėjau vaizduoti gamtovaizdį ir žmones, kad savo kraštiečiams vokiečiams galėčiau kai ką papasakoti, ko jie nežino. Juk jie nieko neišmano apie savo rytinius kaimynus. Iki šios dienos nieko nežino. Jie klaidingai juos vertina; jų nemato; jie nepakankamai susipažinę su jų istorija. Jie daug ko nežino, ką aš manau žinąs, turėdamas daug patirties.“³⁵ Rašytojas yra gimęs Tilžėje, gyvenęs pas tetą Vilkyškiuose ir senelius Mociškiuose, mokėsis Karaliaučiuje, taigi Rytų Prūsija ir Klaipėdos kraštas nuo pat vaikystės jam buvo pažįstamas. Vietovardžiai, žmonių vardai ir jų istorijos – atėjusios iš gyvenimo patyrimo. Kita vertus, romanas buvo rašomas 1965 metais, Berlyne, prieš pat mirtį, aiškiai suvokiant savojo laiko kompleksus, nenorą pripažinti istorinės tiesos ir atsakomybės už

²⁹ Ten pat, 337.

³⁰ Ten pat, 235.

³¹ Ten pat, 319.

³² Ten pat, 305.

³³ Ten pat.

³⁴ Ten pat, 323.

³⁵ Jonas Kilius, „Johanesas Bobrowskis – tautų suartintojas“, *Verta dėti vilčių ir nuoširdžiai bandyti*, Mokslinės konferencijos medžiaga, Vilniaus universiteto leidykla, 1993, 78.

ją: „[...] aš suvokiu vokiečių nusikaltimus Rytų tautoms, nuo riterių ordino pasirodymo iki nesenos praeities. Žinoma, aš galiu pamėginti ją parodyti labai apčiuopiamais ir labai paprastais dalykais.“³⁶ J. Bobrowskis už tokią laikyseną buvo pavadintas nevertu vokiečio vardo³⁷, kai kurie jo kūriniai tiesiog būdavo atmetami, pavyzdžiui, taip atsitiko su „Prūsiška elegija“³⁸. J. Bobrowskio kelti probleminiai klausimai vokiečių literatūrologų neretai visiškai apeinami, rašytojas kai kurių tyrinėtojų priskiriamas regioniniams autoriams, taigi – antraeiliams. Romano *Lietuviški fortepijonai* autorius, susidurdamas su tokia reakcija, turėjo, kaip ir jo personažai, pasikliauti tik viltimi, kad bus vis dėlto skaitomas: kaip ir K. Donelaitis *Metų*, taip ir J. Bobrowskis *Lietuviškų fortepijonų* pasirodymo nesulaukė – tekstas buvo išleistas po jo mirties. R. Sinkevičienė atranda paralelę tarp šių abiejų kūrėjų: „Kiekvieno iš jų kūryboje atsispindi savo tragiškos epochos išgyvenimai ir baisumai, permainingų lūžių nuojauta.“³⁹

Taigi kūrybos įtampas laukas atskleidžiamas kaip apimantis skirtingų kartų kūrėjus ir niekur neišnykęs dabarties laike: vieni siekia kultūrinio polilogo, bando K. Donelaičio kūrybą prisiminti, kiti trina bet kokią kultūrinę atmintį, žmones paversdami ideologijų vergais.

³⁶ Ten pat, 76.

³⁷ Ten pat, 77.

³⁸ Johannes G. Pankau, „Johannes Bobrowski. Ein Porträt“, Jens Stüben (Hg.), *Ostpreussen-Westpreussen-Danzig. Eine historische Literaturlandschaft*, Oldenburg: Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 2007, 530.

³⁹ Regina Sinkevičienė, „Auginus vaikus laikams be baimės“, *Verta dėti vilčių ir nuoširdžiai bandyti*, Mokslinės konferencijos medžiaga, Vilniaus universiteto leidykla, 1993, 67.

H.-J. Zierke's koncepcija: pastangos įsijausti į Apšvietos epochą

Rašytojas Heinzas-Jürgenas Zierke yra jau visiškai kitoks nei J. Bobrowskis, modernusis vokiečių klasikas. H.-J. Zierke labiausiai išgarsėjo savo istoriniais romanais, šiuos kūrinius nesunkiai galime aptikti Vokietijos bibliotekų kataloguose. Tačiau novelių ciklo apie K. Donelaitį tenai nerastume: kaip atskiras rinkinys jis yra pristatytas tik lietuvių skaitytojams. Kyla abejonių, ar šias H.-J. Zierke's noveles galima laikyti ciklu: galbūt tai tėra pavieniai tekstai, kuriuos jungia vienas bendras veikėjas – K. Donelaitis? Kas labiausiai rūpi šiam autoriui piešiant K. Donelaičio portretą? Leonas Stepanauskas, pristatydamas H.-J. Zierke's kūrybą, rašo: „Kita tradicija, kita patirtis, kitas požiūris.“⁴⁰ Įsijausdamas į K. Donelaičio epochą ir siekdamas ją gyvai pristatyti skaitytojams rašytojas bando įveikti laiko distanciją ir rašo tarsi gyventų XVIII amžiuje.

Pirmojoje ciklo novelėje „Šventas Tolminkiemio rytas“, kuri vienintelė pasirodė ir vokiečių kalba, reflektuojama prieštaringa K. Donelaičio aplinka: kunigui tenka veltis į buitinius kaimiečių ginčus, bet kartu čia įmanomi ir filosofiniai pokalbiai su bičiuliu. Netobula žmogaus būtis erzina K. Donelaitį: tam išskleisti novelėje pasitelkiama komiška kunigo kišimosi į dviejų moterų kivirčą dėl vištų ir jų kiaušinių scena. Kaip antitezė šiems žmogiškos prigimties silpnumo ženklams sceną lydi donelaitiški apmąstymai: „Be abejonės,

⁴⁰ Leonas Stepanauskas, „Kaip augo Donelaičio novelių medis“, Heinz-Jürgen Zierke, *Ana Regina važiuoja į miestą. Novelės apie Donelaitį*, Kaunas: Santara, 1998, 96.

šių tylių valandą, kai susivėlinęs strazdas gailauja vasaros, kur nors žmonės mušasi. Rusai ir totoriai, prancūzai ir vokiečiai, prūsai ir austrai.⁴¹ Kasdieniško vaido patyrimas tampa akstinu teologiniams svarstymams kartu su bičiuliu Šperberiu. Šitaip atskleidžiama K. Donelaičio minties laisvė, netgi jo (tikrajam K. Donelaičiui nebūdingos) erezijos. Novelėje akivaizdžiai atskiriami vyrų ir moterų pasauliai: vyrai yra analizuojantys globalius klausimus, moterys – arti žemės, buities. Ana Regina taip pat parodoma kaip praktiška moteris, kuriai pirmiausia rūpi materialiniai dalykai. Vietomis išreiškiamas menkinantis požiūris į moteris (pavyzdžiui, moterys apibūdinamos tokiais epitetais kaip „pageidę padarai“⁴²), kuriuo galbūt bandyta perteikti XVIII a. protestantiška moralė.

Kitoje novelėje „Žvyrduobė“ taip pat rutuliojama K. Donelaičio santykio su savo bendruomene tema, tik šįkart apmąstymus pakursto ne moterų tarpusavio vaidas, o būrų pasipiktinimas K. Donelaičio kūryba: „Donelaitis norėjo paaiškinti, kad jo eilės išgalvotos, tik paremtos tikrovės stebėjimais. Jie nedavė jam pasakyti nė žodžio, paskui smarkiai, kaip moka tik būrai, išsiplūdo, grasino primušti jį, bet neišdrįso. Jį apsaugojo juodas jo rūbas.“⁴³ Novelėje sugestijuojama, kad K. Donelaičio nesupranta ir inteligentija: „Jie manė, kad pastorius tyčiojasi iš savo būrų, tad, jam skaitant, kvatojosi tose vietose, kur autoriui norėjosi kaukti.“⁴⁴ Visas šias konfliktines situacijas, atsidūręs mirtiname pavojuje, apmąsto

pats K. Donelaitis. Vaizduojama paradoksali situacija: pastorių išgelbsti jo būras, būtent tas, kuris atrodė esąs kerštingas.

Dar viena santykių linija plėtojama su valdžios atstovu antmonu novelėje „Kaip Perkūnas Viešpačiui Jėzui naują bažnyčią statė“ – šįkart istoriją perteikiant jau ne iš pastoriaus, o iš Prūsijos valdininko perspektyvos. Konfliktas liudija, kad K. Donelaitis nepaiso rangų, o į visus savo parapijiečius žiūri kaip ganytojas. Šią novelę skaitytojams pristatęs L. Stepanauskas akcentuoja jos išskirtinumą: „[...] vargu ar kuriam iš mūsiškių pasisekė ar pasiseks įtikinamiau charakterizuoti svetimos tautos tipišką valdininką.“⁴⁵ Pavyzdžiui, klasikinis valdiško atsikalbinėjimo dėl pinigų stygiaus pavyzdys: „Mielas mano pastoriau, jūs gyvenate tarp valstiečių ir, aš manau, pakankamai gerai išmanote ūkio reikalus, kad matytumėt, jog dominija iš šiųmečio derliaus pajamų neturės nei ketvirčio atliekamo pfenigio. Aš pats vos tegaliu įvykdyti įsipareigojimus karališkiesiems maisto sandėliams grūdais ir šienų, su bulvėmis ir burokais irgi ne geresni popieriai. Taigi jūs matote, pastoriau, kad taip jau pats Dievas lėmė. Melskite jo palankaus oro kitam derliui. Tada ir galėsime apie tai vėl pasišnekėti. Kiti kaimai irgi neturi katedrų.“⁴⁶

Ketvirtoji ciklo novelė reflektuoja K. Donelaičio santykį su žmona, kuris, kaip ir su bičiuliu, būrais ar antmonu, nėra vienprasmiskas. Viena vertus, vyras jaučiasi svetimas savo žmonai, niekada nuoširdžiai nepasikalbant: „Pas jį ateidavo

⁴¹ Heinz-Jürgen Zierke, *Ana Regina važiuoja į miestą. Novelės apie Donelaitį*, Kaunas: Santara, 1998, 11.

⁴² Ten pat, 6.

⁴³ Ten pat, 32.

⁴⁴ Ten pat, 31.

⁴⁵ Leonas Stepanauskas, „Kaip augo Donelaičio novelių medis“, Heinz-Jürgen Zierke, *Ana Regina važiuoja į miestą. Novelės apie Donelaitį*, Kaunas: Santara, 1998, 97.

⁴⁶ Heinz-Jürgen Zierke, *Ana Regina važiuoja į miestą. Novelės apie Donelaitį*, Kaunas: Santara, 1998, 47.

šimtai žmonių, išsipasakodavo apie viską, ko nebūtų patikėję niekam kitam, atverdamo jam giliausius savo sielos kampelius, tik jo paties žmona tylėjo.⁴⁷ Kita vertus, žmonos elgesys miesto turguje ginant nuo valdininko senutę liudija jų dvasinį bendrumą, tylią bičiulybę.

Ciklas baigiamas novele „Žiemos vakaras Tolminkiemyje“, kurioje apibendrinami ankstesnių novelių motyvai, dar kartą permąstomi K. Donelaičio ir jo bendruomenės ryšiai. Tekstas primena sąmonės srautą, ištirpsta ribos tarp tikrovės ir vizijos. Viena simbolių figūrų – mergaitė, kuri skaito jo eiles, – tai tarsi būsimųjų kartų vizija. Nerimas dėl kūrybos ateities – viena ryškiausių šios novelės problemų: „Ar jo eilės pergyvens laiką? Tyli kiekvieno poeto viltis. Jis rašė šiai dienai, labiau sau negu kitiems. Ar ketindamas pranokti dešimtmečius, šimtmečius būtų parinkęs kitus žodžius, nugludinęs sakinius? Ne, žinoma, ne. Kaip ateitis suprastų praeitį, jei-gu ši būtų pridengta margo šilko šydu?“⁴⁸

Taigi iš esmės rinkinys yra vientisas, visos ciklo novelės susijusios, nes rutulioja tą pačią – K. Donelaičio santykio su bendruomene, esama ar dar tik būsima, – temą. Palyginus su J. Bobrowskiu, problemų laukas daug siauresnis, rašytojas iš esmės apsiriboja žmonių tarpusavio santykių gvildinimu, šiek tiek dar paliesdamas žmogaus ir gamtos, žmogaus ir Dievo ryšį. Atrodo, jog H.-J. Zierke siekia atpažinti svarbiausius K. Donelaičio kūrybos akstinius ir pirmiausia mato kunigą, kuris stengiasi keisti savo bendruomenę pagal Dievo mokymą ir pats juo vadovautis, kaip didaktinė priemonė suvokiami ir patys *Metai*: „Blogas pavyzdys turi jus perspėti, kad

susimąstytumėte apie save, kad mes taptume gera, sveika tauta“⁴⁹, – tokios K. Donelaičio mintys išsakomos H.-J. Zierke’s tekste. K. Donelaitis šiuose kūriniuose yra tolimas, svetimas šiuolaikiniam žmogui – skirtingai nei J. Bobrowskio tekstuose, kur rašytojas sugebėjo priartinti K. Donelaitį prie mūsų dienų ir parodyti jo aktualumą šiandienos pasaulyje.

Išvados

Akivaizdu, kad šie du autoriai yra visiškai skirtingi. J. Bobrowskiui rūpėjo epochinių lūžių momentai ir paribio kultūros situacija, jo romane atsiveria politiniai, istoriniai, kultūriniai kontekstai, galima atpažinti įtampą, kuri atsiranda ideologiniam diskursui susikirtus su kūrybiniu mąstymu. Išskirtina yra tai, kad rašytojas apmąsto kūrėjo dramą neatsiedamas jos nuo savojo laiko iššūkių, svarstydamas, kiek viena kultūra gali atsiverti kitai, būti suprantama ir išverčiama. Tuo tarpu H.-J. Zierke elgiasi kaip kultūros istorikas, siekiantis rekonstruoti XVIII a. žmonių gyvenimą ir bandantis pagal to laiko estetiką apibrėžti pačią kūrybą. Tai tekstai, kurie labai raiškiai atskleidžia, kaip esame nutolę nuo K. Donelaičio laikų mentaliteto. Taigi vienas rašytojas pristato gyvą K. Donelaitį, kitas bando atkurti jo praeities paveikslą. Galbūt svarbiausia yra tai, kad, vienaip ar kitaip, K. Donelaitis vis dėlto egzistuoja kultūrinėje atmintyje. Kita vertus, H.-J. Zierke’s novelių pasirodymas lietuvių, o ne vokiečių literatūrinėje aplinkoje liudija tik atskirą Vokietijos literatūros susidomėjimą K. Donelaičio tema – šiuolaikinė bendra kultūrinė atmosfera nėra imli Rytų Prūsijos kitybei.

⁴⁷ Ten pat, 63.

⁴⁸ Ten pat, 85.

⁴⁹ Ten pat, 83.

**THE THEME OF KRISTIJonas DONELAITIS IN JOHANNES BOBROWSKI' NOVEL
LITHUANIAN CLAVIERS, AND IN HANS-JÜRGEN ZIERKE' SHORT STORIES**

Aurelija Mykolaitytė

S u m m a r y

The article deals with the reception of Donelaitis in the German literature written in the second half of 20th century. There is the focus on two authors of this time: Johannes Bobrowski and Hans-Jürgen Zierke. The novel "Lithuanian Claviers" reflects Donelaitis' time and parallel the Nazis' time recognising the same situation: on the one hand, hostility between different national groups, on the other hand, trying to create the atmosphere of confidence. The writer suggests that it is possible only to creative people, artists in words and music. Such person was Kristijonas Donelaitis whose life shows for nowadays people how to behave in critical situations. Bobrowski

tries to revive the memory of Donelaitis who was able to defend his community and behave in his difficult time as real Christian. Zierke demonstrates other way of developing the Donelaitis' theme. The writer describes relationship between the priest and his parishioners. There is also an emphasis on relationship with his friend, who is a priest, and wife Ana Regina. The strategy of narration is based on reconstructing the spirit of time and portraying Donelaitis. This writer went into details of Donelaitis' life, his writings mode reminds about the historical fiction. Thus both authors reflect Donelaitis' theme but in very different ways.

Gauta: 2013 10 02

Priimta publikuoti: 2013 11 14

Autorės adresas:

Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuvių literatūros katedra

K. Donelaičio g. 52-212, LT-44248 Kaunas, Lietuva

El. paštas: a.mykolaityte@hmf.vdu.lt